

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtani Doktori Iskola

Somosi Sarolta

AZ EURÓPAI GÁZPIACI LIBERALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI ÉS EREDMÉNYEI

Doktori értekezés tézisei

Témavezetők:

Dr. Farkas Beáta
Intézetvezető egyetemi docens
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági
Kapcsolatok Intézete

Dr. Voszka Éva
Egyetemi tanár
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Pénzügyek és Nemzetközi
Gazdasági Kapcsolatok Intézete

Szeged, 2012.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A kutatás kiindulópontja, felépítése és célkitűzései.....	2
1.1. Témaválasztás.....	3
1.2. Célkitűzések.....	4
1.3. A dolgozat felépítése	7
1.4. A kutatás módszertana.....	7
2. A kutatás eredményei.....	8
A téziszüzetben felhasznált irodalmak jegyzéke	17
A témához kapcsolódó publikációk	18

1. A KUTATÁS KIINDULÓPONTJA, FELÉPÍTÉSE ÉS CÉLKITŰZÉSEI

Az Európai Unió már a Római Szerződésben kinyilvánította a közös/belső piac kialakításának célját. Számos tényező, így a technológiai változások, a szolgáltatások egyre növekvő nemzetközi „forgalomképessége” és a legfejlettebb országok belső szolgáltatáspiaci liberalizációjának megindulása mind a szolgáltatások piacának megnyitása irányába terelte az Európai Uniót. A szolgáltatáspiaci liberalizációval, illetve a szolgáltatási irányelv (2006/123/EC) 2006-os elfogadásán keresztül azt a célt fejezte ki az EU, hogy annyi év után lehetőség szerint mindenki – vállalkozások és fogyasztók – számára egyaránt tapasztalható közelségbe hozza a szolgáltatások belső versenyző piacának tényleges létrejöttét és annak minden pozitív hozadékát.

A szolgáltatások liberalizációja, a piac megnyitása azt jelenti, hogy a különböző szempontok szerint értelmezett hatékonyság és a jólét érdekében lehetőség szerint minden eddig zárt szolgáltatási szektorba és részpiacára be kell engedni a versenyt. A lényeg, hogy valamennyi uniós szolgáltató, minden tagállamban megkülönböztetés nélkül, a helyi szereplőkkel megegyező elbánásban részesüljön. A valóban piaci alapon működő egységes szolgáltatási szektor újabb lökést adna az Európai Unión belüli versenynek és az uniós versenyképességnek. Ennek megfelelően a cél az, hogy *az élesedő verseny révén a fogyasztók a közüzemi szolgáltatásokat is mind jobb minőségben és piaci árakon vehessék igénybe.* Mindennek szellemében az európai energiapiacok szerkezetében, működésében is alapvető változások mentek végbe az elmúlt évtizedben.

Az energiapiaci liberalizáció sikerét számos, az International Energy Agency (IEA) tanulmányaiban bemutatott nemzetközi példa igazolja. Argentína, Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság egyaránt olyan piacok, ahol a reformok eredményeképpen komoly előnyöket tudtak felmutatni *a fogyasztók választási lehetősége, a jobb szolgáltatási minőség és az alacsonyabb árak tekintetében.* A földgáz szektor versenyzővé tételének európai „gyökereit” a brit piac átalakításában találjuk. Ezt a sikert látva az Európai Gazdasági Közösség is a gázpiaci liberalizáció útjára lépett. A szektor alapvető sajátosságai miatt azonban a piacnyitás és versenyteremtés *a gáz- (és villamos energia)piacokon mindmáig folyamatban van.* Az európai gázpiacon tapasztalható számos fejlemény a liberalizáció ellen hat. Éppen ezeket a sajátosságokat és a liberalizációt megnehezítő tényezőket állítom a vizsgálatom középpontjába.

1.1. TÉMAVÁLASZTÁS

Érdeklődésem a téma iránt 2006-2007-ben egy Európai Unió pályázat keretén belül verseny-, ipar- és kereskedelempolitika témában írt egyetemi jegyzettel kezdődött. Úgy vélem, hogy a gázpiac liberalizációja és az egységes európai energiapiac kialakítására tett kísérletek híven tükrözik a három politika összefonódását. Az energiapiaci liberalizáció számos régi közös politika közreműködését igényli és feltételezi. Az *energiaszolgáltatásban* hatványozottan érvényesülnek a nem megfelelően működő belső piaci sajátosságok, valamint egyre nagyobb az EU tagállamainak egymásra utaltsága. Az egyik ország energiaellátásában bekövetkező zavarok a hálózatos berendezkedésből adódóan, vagy annak hiányában azonnali, közvetlen hatást gyakorolnak a többi országra. A tagállamoknak így ismét egységesen kell fellépnie az energiaellátás fenntarthatóságáért, biztonságáért és versenyképességéért.¹ Az *európai energiapolitika ennek megfelelően három alapvető célkitűzés köré összpontosítja a teendőket: az éghajlatváltozás leküzdése (1), az EU kiszolgáltatottságának csökkentése a behozott szénhidrogének tekintetében (2), valamint a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés ösztönzése (3)*. A célok elérését a versenyző piacok kialakítása révén megfizethető áron megvalósuló, biztonságos energiaellátás mellett kell az Európai Unió elképzelései szerint kell teljesíteni (EKB 2007). A bevezetésben felvázolt problémakört tehát részben a méretei, a lehetőségeim miatt leszűkítettem az energiaszektorra, azon belül is kifejezetten a gázszolgáltatás liberalizációjával kapcsolatos nehézségekre.

Marján (2007) „hagyma-modelljét” követve az EU energiapolitikájának gázpiaci liberalizációt érintő része legalább három szintből tevődik össze. Létezik egy külső burok, ami a gázpiacot ért *globális kihívásokat* tartalmazza. Ide tartozik az EU energiapolitikai céljai közül *az éghajlatváltozás elleni küzdelem*. Az energiapolitika környezetvédelemmel kapcsolatos kérdéseire csak érintőlegesen térek ki. Részletesen elemzem viszont a 2008-ban kezdődött *gazdasági válság hatásait*. Az elmúlt három év uniós/tagállami szintű – az energiahatékonyság, a zöldebb energiagazdálkodás feltételeit és a liberalizáció sikerét érintő – válságkezelése újraírhatja az uniós energiapolitika kereteit, illetve jövőjét.

A „hagyma” következő rétege az energiapolitika *páneurópai szintje*. Ez az egész Európai Unióra már napjainkban is jellemző óriási *energiafüggőséget* jelentheti. Értelmezésem szerint ehhez a réteghez tartozik az EU energiapolitikájának második célkitűzése, *a kiszolgáltatottság csökkentése a behozott szénhidrogénekkal kapcsolatban*.

¹ Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés (1951) és az Európai Atomenergia Szerződés (1957) megalkotása óta ugyan lényegesen megváltoztak az energiapiaci és geopolitikai feltételek, a fellépés szükségessége az EU számára mégis sürgetőbb, mint valaha (EKB 2007).

Végül a legbelső réteg *a szektor vagy a piac állapota*. Ide tartozik minden olyan tényező, mely meghatározza a következő szint(ek) hatékonyságát. A rögzült hagyományos ipari technológiák és piaci struktúrák, a belépési korlátok és a torzult versenyfeltételek mind-mind megnehezítik az EU harmadik célkitűzésének elérését, *a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés ösztönzését*.

A *gázpiaci liberalizáció célja*, hogy *a földgáz mindenki számára ugyanazon a versenyhelyzetben, piaci mechanizmusok által kialakított áron legyen elérhető*. Az Európai Unió három lépésben kívánja a versenyfeltételeket biztosítani. Az első a tevékenységi körök szétválasztása, a második a természetükből adódóan nem-kompetitív hálózatok harmadik fél általi hozzáféréseinek biztosítása, a harmadik lépés pedig az árak, tarifák kialakítása.

Az első feladat, a *tevékenységi körök* – a kitermelés/import, a szállítás, a tárolás és az értékesítés – *szétválasztásához* ismerni kell a gázpiac felépítését. A földgáz szektor ugyanis nem sorolható a versenypiaci struktúrák közé. A szétválasztás annak a nélkülözhetetlen eszköze, hogy azokon a részpiacokon, ahol lehetséges, teremtsék meg a verseny feltételeit.

A második lépés a *harmadik fél általi hozzáférés* (third party access – TPA) *lehetővé tétele*. Ennek érdekében a piaci korlátokat kell szabályozással lebontani, hogy új szereplők is megjelenhessenek. Az Európai Unió 98/30/EC irányelve tartalmazza az ezzel kapcsolatban szükséges lépéseket, és az uniós versenyszabályozás szolgálja a diszkrimináció mentességét.

A harmadik feladat, *az árak és tarifák szabályozási kérdése* nem kap nagy hangsúlyt a disszertációmban. Ennek oka, hogy ez még egyelőre több nemzeti szintű relevanciával bír, így kevésbé tartozik az uniós feladatok közé.

A liberalizáció céljai mellett azt is érdemes szem előtt tartani, hogy az uniós energiapolitikának biztosítania kell *az európai energiavállalatok globális versenyképességét, beruházási szabadságát*. Továbbá a viszonyosság és együttműködés elvének szellemében az Európai Uniónak párbeszédet kell kezdeményeznie a termelő országokkal. A beszállítói és a tagállami *hálózatok összeköttetésének megteremtése* nem csak *a belső gázpiacot tenné rugalmasabbá és alkalmazkodóbbá*, de a tagállamoknak is nagyobb érdekszövetséget biztosíthatna.

1.2. CÉLKITŰZÉSEK

A gázpiacok megnyitása által a versenyfeltételek kialakítására tett kísérletek elvi alapjai szilárdak, de gyakorlati sikerük kétséges. A disszertációban bemutatásra kerülő uniós irányvonalak, tényezők és érdekek számos nyitott kérdésre felhívják majd a figyelmet.

Ahol lehetőség van a liberalizációra és a szektorok dinamikus fejlődésére a tartósan versenyt helyettesítő, olykor kezdetleges szabályozás fokozatosan átadhatja helyét a verseny feltételeit megteremtő, korszerű és komplex szabályozásnak, majd végül a piaci mechanizmusoknak. A liberalizációs folyamat vizsgálata során arra keresem a választ, hogy *ebben a szektorban is eljöh-e a szabályozást felváltó piaci mechanizmusok „ideje”, vagy itt mindenképpen szükséges a szabályozás fenntartása.* Ehhez kapcsolódik első hipotézisem.

1. hipotézis: A hálózatos iparágakban, azon belül is a földgáz szektor átszervezésében több olyan tényező felmerülhet, ami a piaci mechanizmusok bevezetését megnehezíti, sőt olykor ellehetetlenítheti. Így nem jöhet el a szabályozást felváltó piaci mechanizmusok ideje.

A liberalizációs folyamat sikerének értékeléséhez az is hozzátartozik, hogy megvizsgáljuk az egyes tagállamok által befutott pályákat. A vizsgálat során azonban nem lehet szem előtt téveszteni *a tagállamonként eltérő kiindulási helyzetet és az ezáltal meghatározott lehetőséget.* Kutatásom azon a tényen alapul, hogy az Európai Unió tagállamainak „energia-profilja” között hatalmas különbségeket lehet felfedezni a gázpiacuk szerkezetét, az állami beavatkozások mértékét, az ellátásbiztonságot és egyéb tényezőket tekintve (Hira – Amaya 2003, Pointvogl 2009). Alapfeltevés, amely szerint a tagállamok nem állnak azonos szinten a gázpiacukat, eszközeiket, lehetőségeiket tekintve (sem), már régről, az 1976-os Tindemans-jelentéstől eredeztethető. A kétsebességes Európa kialakításának lehetősége azonban később is felmerült az euró bevezetésével vagy a schengeni egyezmény létrehozásával kapcsolatban (Csaba 2006, Marján 2007). Ma pedig az EU jövőjét meghatározó – a pénzügyi és költségvetési együttműködésről szóló – vitákban aktuálisabbnak tűnik, mint valaha (Merkel: kétsebességes... 2012). Ezek alapján úgy vélem, ha sikerül is végigvinni a *liberalizációs folyamatot*, az még nem feltétlenül hozza magával az intenzívebb versenyt, nem jelenti automatikusan új szereplők megjelenését a gázpiacokon, hiszen *célja csupán a verseny lehetőségének megteremtése.*

2. hipotézis: A tagállamonként eltérő gázpiaci adottságok ismeretében *a liberalizációs folyamat sarokpontjainak követése nem hozza el automatikusan a versenyző földgázpiaci feltételeket.*

A versenyfeltételek azonban a versenyző piacról szőtt terveket fel is forgathatják. Erre utal, hogy az utóbbi évtizedben *megnőtt ez energiapiacokon érintett vállalkozásokkal kapcsolatos versenyjogi esetek száma.* A gázpiacsal kapcsolatban felmerült versenyügyi

esetek és ezekkel kapcsolatos döntések a liberalizációs szabályozást kiegészítve támogathatják a földgázszolgáltatás versenyző részpiacainak kialakítását. Vajon ezek az esetek egyediek, és nem igényelnek további magyarázatot, vagy nagyobb számban is előfordulnak tagállami keretek között, és egy hosszabb (visszarendeződési) folyamat részei lennének? Úgy vélem, hogy az Európai Unió az eredetileg fennálló különbségeket csak tovább mélyíti azzal, hogy a szétválasztás tekintetében a különböző érdekeknek megfelelő választási lehetőséget biztosít a tagállamok számára.

3. hipotézis: *A gázpiaci liberalizáció iránti elkötelezettségben mutatkozó különbségek és a választás lehetőségének uniós szintű megteremtése együttesen a verseny szempontjából komoly különbségeket lehet képes fenntartani vagy akár generálni is.*

A vállalati szereplők mellett a folyamat sikerét és eredményét a tagállamok hozzáállása alapjaiban határozza meg. Úgy tűnik, hogy *az Európai Unió liberalizációs törekvéseit, valamint a szétválasztás és a hozzáférés biztosítása terén elért eredményeit nagymértékben befolyásolja, hogy mely tagállami piacok milyen lehetőségekkel bírnak az ellátási lánc átszervezésének kezdetén. A tagállami gázpiaci lehetőségekben mutatkozó különbségek valamint a versenyjogi esetek vizsgálata nyomán felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e mindenütt kikényszeríteni a liberalizáció által az iparági szolgáltatók egészséges versenyét, vagy a szabályozáson túl egyéb tényezők is szükségesek a siker érdekében.*

4. hipotézis: *Úgy tűnik, hogy az ellenérdekelt inkumbensek vagy akár tagállami szinten a politikai, kormányzati körök nagy ellenállást tudnak kifejtteni már azzal is, ha az irányadó uniós szabályozást nem vagy nem megfelelően alkalmazzák. Ennek megfelelően akár befolyásolni is képesek a szabályozást.*

Végül vizsgálatomban kitérek arra is, hogy az energiapiac hogyan vészelteti át az európaivá vált pénzügyi válságot. *Érintette-e a válság, és ha igen milyen módon a földgáz és általában az energiaszektorokat? Néhány tagállamból vett példán keresztül megvizsgálom, hogy milyen szerepet szántak a szektornak az európai, illetve tagállami válságkezelés során.*

5. hipotézis: *Az energetikát is érintette a válság, de ennek nem kizárólag negatív hatásai voltak.*

Összefoglalva az alapkérdés a következő: *mennyire szolgáltathatnak megfelelő teret az Európai Unió által kialakított/átalakított belső energiapiaci együttműködésnek a különböző sajátosságokkal rendelkező tagállami gázpiacok, illetve mennyire képesek megfelelni ma a*

piacok az energiapiaci liberalizáció következtében (is) felmerülő jogi, versenyképességi és jövőbeli hatékonysági kihívásoknak? Célom tehát az, hogy az Európai Unió által a gázpiacon eddig elért eredményeket, a versenyhelyzetet, a válság nyomán kialakult új körülményeket és ezek további lehetőségeit feltérképezzem. Mindezt kiegészítem egy empirikus kutatással.

1.3. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

Az értekezés három nagyobb egységre osztott. Az első fejezetben mutatom be a közszolgáltatásként nyújtott földgázellátást. Kitérek arra, hogyan jellemezhetjük, illetve hogy az Európai Unió hogyan kezeli a szolgáltatásoknak ezt a speciális körét, hiszen a sajátosságok befolyásolják a földgázpiac liberalizációs törekvéseit. Ezt követően elemzem a gázszolgáltatás hálózatos megszervezéséből eredő jellemzőit is, melyek szintén behatárolják a liberalizáció céljait és lehetőségeit. A vizsgálatot leszűkítve röviden bemutatom azt a terméket, mely köré az egész iparág épült. Ebben a részben foglalkozom a gázpiacok egyes szegmenseivel, a piac egészének felépítésével és a piaci szerkezettel.

A liberalizáció általános elveinek, céljainak és szükségességének bemutatását követően a közszolgáltatási liberalizáció nehézségeire és szabályozási kötelezettségekre is kitérek. Végül bemutatom a gázpiaci liberalizáció elvi lehetőségeit és nehézségeit, illetve az energiapolitikára, ellátásbiztonságra és környezeti politikára gyakorolt hatását.

A második fejezet tartalmazza az Európai Unió által felvázolt liberalizáció forgatókönyvét. Ebben a részben térek ki azokra a tagállami és vállalati (ellen)lépésekre, melyek a szektor teljes körű liberalizációját és így a piac kívánt versenyhelyzetét befolyásolják. Bemutatom az Európai Unió által a versenyteremtés érdekében a vállalatok számára felkínált alternatívákat, majd a fejezet végén érzékeltetem az újonnan versenyző feltételek közé helyezett piacok verseny szempontú felügyeletének új kihívásait, uniós kezelésének módszereit és a felmerülő problémákat.

A harmadik rész ismerteti azt az empirikus kutatást, melyet a gázpiacokkal kapcsolatban elérhető legfrissebb, 2007-2009-es adatok alapján végeztem.

1.4. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Munkám során több módszertani eszközt is alkalmaztam. Először a piacot, az adott szektort a közgazdasági elmélet adta lehetőségekkel és elemzési módszereivel mutatom be. Meg szeretném teremteni *a téma közgazdasági szempontú („economic perspective”) vizsgálatából következő politika alakítást („policy perspective”) is megalapozó piacelemzés, illetve a gyakorlati piacelemzés egységét.*

Mindezt egy empirikus kutatással támasztom alá. Statisztikai módszereket is alkalmazó kutatáson keresztül bizonyítom, hogy különböző okok – például a tényleges liberalizáció mértéke, a kiinduló piaci szerkezet, az EU által a szétválasztásra felkínált három változat közül a tagállami szereplők által választott modell – miatt a gázszektorban nem lehetséges, vagy legalábbis nehéz a klasszikus értelemben vett liberalizációról és így kialakított versenyző piacról beszélni.

Az empirikus kutatásban a vizsgálat során alkalmazott mutatókat össze kellett sűrítenem olyan faktorokká, melyek jól tükrözik a tagállami jellemzőket. Végül az elemzésben azok a mutatók maradtak bent, ahol a forrás a legmegbízhatóbb volt, illetve lehetőség szerint teljes körű, azaz 23 ország adatai rendelkezésre állnak.² A vizsgálatban végül megtartott változókat három csoportba soroltam. Az egyik azokat *az alapvető feltételeket tartalmazza, melyekkel egy országnak szembe kell néznie*, a másik *a piaci szerkezettel* foglalkozik, míg a harmadik csoportban *a kormányzati beavatkozás mértékéről és a piacra lépés jogi akadályairól* lehet képet alkotni. Hozzáteszem azonban, hogy egyetértek Jamasb és Pollitt (2008) valamint Pointvogl (2009) megállapításával, miszerint bár önállóan is értelmezhető változókról van szó, kölcsönhatásuk miatt nem lehet őket egymástól függetlenül kezelni.

A mutatók ismeretében a *többdimenziós skálázás (Multidimensional Scaling, MDS)* módszerét választottam elsőként, mert ebben az adatredukciós eljárásban nem kizárólag egy fejlettséget leíró rangsort mutat a végeredmény, hanem a vizsgált tagállamok egymáshoz képest elfoglalt helyéről kaphatok információt. A mesterséges változók megalkotása után kézenfekvő megoldás volt a tagállamok ezek alapján történő csoportosítása, azaz *a hierarchikus klaszterezés*.

2. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A 21. század energiapiaci helyzetképe egyre inkább a kölcsönös függőség felé tendál, melyben az egyes országok, térségek mindinkább egymásra vannak utalva éppúgy az ellátás, a stabil piac, mint az energiafelhasználás által nagyban befolyásolt klímaváltozás terén is. Az Európai Unió határozott álláspontja a két jelenség összekapcsolására, hogy a gázpiaci *liberalizáció céljai* (a versenyképesség, a fenntarthatóság és az energiaellátás biztonsága) révén ösztönözze és biztosítsa az új technológiák gyorsabb alkalmazását. Így a *liberalizáció*

² Szinte minden tanulmányból és adatbázisból hiányoztak a Bulgáriára és Romániára vonatkozó információk. A másik két hiányzó ország esetében a magyarázat sokkal prózaibb. Ciprus és Málta gázfogyasztása gyakorlatilag zérus (EUROSTAT 2009).

által jól működő, versenyző piacok alakulhatnak ki, megteremtődhet az ellátás diverzifikációjának lehetősége, és emellett energiafelhasználásunk a lehető legkisebb mértékben avatkozna be a minket körülvevő környezet állapotába.

1. tézis: *A gázpiac szabályozásának vizsgálata kapcsán igazolva láttam azt a hipotézisemet, hogy minden a szabályozás számlájára írható kár ellenére a liberalizáció ebben a szektorban nem deregulációt, hanem inkább szabályozási reformot, re-regulációt jelent.*

Az EU gázpiaci liberalizációja és a versenyfeltételek megteremtése nem egyszeri aktus, hanem *folyamat, amelynek nem értük még el a végét.* A liberalizáció és a verseny a (köz)szolgáltatások piacán is ott alakul ki gyorsabban, ahol a technológia ezeket a változásokat elősegíti, sőt, indukálja. A vizsgálatom középpontjában álló hálózatosan felépített, komoly nemzeti érdekeket is felmutató *eredendően nem kompetitív közszolgáltatói* gázpiacot ellenpéldaként lehet felhozni. hiszen ott, ahol hosszú távú ellátói/beszállítói szerződések, infrastrukturális hiányosságok, azaz rögzült hosszú távú belépési korlátok vannak, lassabban megy a versenyző piacok kialakítása. Ezeket az akadályokat minden szereplő aktív együttműködése mellett is nehéz leépíteni, ám itt még mindig sok vertikálisan is integrált szereplő bír jelentős piaci hatalommal.

A gázpiac nem tartozik a hálózatos iparágaknak abba a körébe, ahol lehetőség van a liberalizációra és a szektorok dinamikus fejlődésére, és így a tartósan versenyt helyettesítő, olykor kezdetleges *szabályozás fokozatosan átadhatja helyét a verseny feltételeit megteremtő, korszerű és komplex szabályozásnak, majd végül a piaci mechanizmusoknak.* Úgy találtam, hogy a földgáz piacán több olyan tényező van, ami ezt a folyamatot megnehezíti, sőt olykor ellehetetleníti. Ezeket az akadályokat – versenypolitikai és integrációs szempontból egyaránt – a szabályozásnak kell tudnia kezelni. Ennek oka, hogy a verseny feltételei csak mesterségesen teremthetők meg, illetve az ellátásbiztonság csak így biztosítható. Néhány olyan tényező, mely a re-regulációt nélkülözhetetlenné teszi:

- eredendően a termék természetéből és ebből következően a szolgáltatás egyes részpiacainak szervezéséből adódó nem-kompetitív jelleg;
- a piac és a szolgáltatás (még a legtöbb tagállamban megmaradt) közszolgáltató jellege, amely miatt az állam nem vonulhat ki – vagy nem könnyen és rövid távon – egy kívülről indukált és irányított liberalizáció miatt a piac működtetéséből;

- a szektor hálózatosan felépített jellege, valamint ennek minden a piac szerkezetét és a szektor versenyképességét nehezítő velejárója;
- és a piaci szereplőkre jellemző áthárítási magatartás szükségszerű szabályozása/kezelése.

Ráadásul meg kell állapítani, hogy *ahol nemzetek feletti szint és érdek is belép szempontként, a szabályozás nemhogy nem leépíthető, de nem is befejezhető folyamat.* Szüntelenül változik és alakul, hiszen mindig adódik olyan körülmény vagy kihívás – piaci szerkezetben történő változás, liberalizációs törekvés, válság, hiány általi fenyegetettség – amire reagálnia kell. A gázpiaci liberalizáció előrehaladása tehát mindig *új és új kihívások elé állítja a szabályozót.* Éppen ezért *a szabályozás folyamatosan fejlődik ugyan,* de a hosszú európai konzultációs folyamatok és a Közösségi döntéshozatal bonyolultsága miatt *sokszor csak követni látszik a piaci változásokat,* miközben – a szabályozó eredeti szándéka szerint – elő kellene idéznie a versengést.

- 2. tézis:** *A szabályozás lehet akármilyen tökéletes, ha nem adottak teljes körűen, minden tagállamra nézve a belső földgázpiac versenyfeltételei megteremtésének lehetőségei. Úgy tűnik, hogy meg sem teremthetők mindaddig, amíg az input nem válik többszereplőssé.*

A piac szereplőit tekintve fontos megemlíteni, hogy az *ellátók-, vagy importforrások véges számából* eredő tagállami és szolgáltatói *függőség* a mai napig több országot – így a balti államokat, Finnországot, Svédországot és több közép-kelet-európai tagállamot – is érint az Európai Unió huszonhét tagja közül. Ilyen körülmények között a liberalizáció, a piacnyitás és az így kialakuló árak és piaci verseny kérdése másodlagosnak tűnik. *A rendszer ilyen szintű hiányossága úgy vélem, hogy alapjaiban határozza meg a liberalizáció támogatottságát és így kimenetelét* csakúgy, mint a versenypolitikai megfontolásokat, vagy a versenyképesség terén elért eredményeket. És bár több tagállam nagyrészt vagy kizárólag egyetlen földgázszállítótól függ, *még mindig kidolgozásra várnak azok a mechanizmusok és összeköttetések,* amelyek egy esetleges energiaválság idején biztosítanák a tagállamok közötti szolidaritás megteremtését. A tagállamok többsége számára a források közötti választás lehetőségét az alábbi eszközökkel lehetne biztosítani:

- a már *meglévő továbbítói hálózatok (további) összekapcsolása* által lehetőség nyílna a határkeresztező kapacitások kihasználására, illetve az addig el nem ért input piacok bekapcsolására, fokozva ezáltal az inputok versenyét;

- *forrásdiverzifikációval*, illetve a földgáz forrását tekintve a választási lehetőségek számának növelése újabb import piacok felkutatása és kiépítése által.

Az említett hiányosságok kezelése és a liberalizáció sikere nagy lendületet vett a *Gas Target Modell (GTM)* kidolgozásával.³ Ez az eszköz lehet a feltétele, hogy azok az országok is élvezhessék a liberalizáció előnyeit, amelyek eddig a berendezkedésük és adottságaik miatt nem tudták ezeket kihasználni. A beszállítói és a tagállami *hálózatok összeköttetésének megteremtése* nem csak a *belső gázpiacot tenné rugalmasabbá és alkalmazkodóbbá* a több beszállítói piac bekapcsolása révén, de a tagállamoknak is nagyobb érdekszövetséget biztosíthatna, amennyiben valóban ez lenne minden tagállam célja.

Az input biztosítása, vagyis az ellátásbiztonság szempontjából kell megemlíteni az intermodális vagy helyettesítő termékek versenyét, azaz a technológiai demonopolizáció lehetőségét. Hosszú távon a diverzifikációnak ez a módja, a különböző eredetű és fajtájú energiaforrások egymással történő kiválthatóságának megteremtése az egész Európai Unió energia import függőségét is csökkenthetné.

3. **tézis:** A gázpiac (és általában energiapiac) versenyügyi eseteit látva kijelenthetjük, hogy *a liberalizáció nem jelenti automatikusan új szereplők megjelenését*, hiszen célja csupán a verseny lehetőségének megteremtése. Azonban *a szétválasztást követő piaci koncentráció logikus következménye lehet az Európai Unió gázpiaci liberalizációs törekvéseinek*.

A hálózatosan szervezett gázszolgáltatás fontosabb jellemzői egyben belépési korlátot jelentenek. És bár a liberalizáció célja a versenyhelyzet megteremtése, *olyan iparágban, ahol nagy a komplementaritás, kompatibilitás igénye, ahol a költséges szabványoknak, biztonsági előírásoknak nagy szerepe van, ahol komoly átváltási költségek vagy lock in hatások jelentkeznek*, és csak *a méretgazdaságos szint elérése segítheti egy cég túlélését hosszabb ideig tart egy új szereplő megjelenése a piacon*. Márpedig az új vállalatok sikeres piacra lépésének ideje meghatározó tényező egy iparág szerkezete és az ott megvalósuló verseny szempontjából. Az európai gázpiacokon egyelőre a részpiacok fizikai elérhetősége sem egyenletes, ami *természetes belépési korlátot* jelent. Emellett a technológia, a keresleti helyettesíthetőség hiánya, az információs előnyök és az átláthatóság hiánya komoly *strukturális piaca lépési korlátot* jelentenek új belépők számára.

³ A „*Gas Target Model*”-ként (GTM) ismertté vált elképzelést, mely az uniós gázpiac jövőbeli szerkezetét hivatott megváltoztatni 2012. március 23-án fogadta el a „Madrid Forum”-ként ismert European Gas Regulatory Forum (Beckman 2012).

A stratégiai – és kedvező esetben a természetes – piacra lépési korlátok azonosítása és kezelése után az Európai Unió a liberalizáció motorjaként *a verseny szempontból nem hatékonyan működő vertikálisan integrált vállalatok uralta piaci szerkezetek megváltoztatásának, a szétválasztásnak három lehetőségét tartja legfontosabb eszköznek*. A kényszerű feldarabolás kockázata mellett tehát az is megnehezíti az uniós szintű verseny kialakítását, hogy *az unió választási lehetőséget biztosít a piac szereplői számára*. Így lehetővé válhatott az, hogy *sok korábban aktív, vertikálisan integrált inkumbens vállalat lényegében átvészelte a liberalizációt*. A földgázszolgáltatás több tevékenységi szintjén is megfigyelhető, hogy *a verseny fokozódása helyett vagy maradt a kiinduló állapot, az iparági koncentráció nem változott, vagy koncentráltabb piacok alakulnak ki*.

A piaci koncentráció kezelése céljából *a szétválasztásban bevezetett három lehetőségnek az lett a másik eredménye*, hogy a korábban vertikálisan integrált szolgáltatói láncuk teljes tulajdoni szétválasztását lebonyolító európai cégek meggyengültek. Így nemcsak az európai piacok tőkeerős szereplői látták meg az új beruházási lehetőséget, hanem *kiszolgáltatóvá váltak az európai versenytársak és külpiacokon bejegyzett stratégiai jellegű ellátó vállalatok (Gazprom, Sonatrach, Statoil) számára is*. Amennyiben tehát az ágazati szereplők számával mérhető koncentráció csökkent is a vertikum egyes részpiacain, a versenytársak tulajdonosi háttere nem biztos, hogy a koncentráció csökkenését hozta el. További kutatásra érdemes téma a tulajdonosi háttér és az anya-leányvállalatok összefonódása európai szinten.

Bár úgy tűnhet, hogy a liberalizáció céljának elérését lehetetlenítik el, *a felvásárlások és fúziók valójában logikus következményei annak*. A piaci szereplők a kereslet bizonytalanságára és az áringadozásokra igyekeznek ily módon a *méret- és választékgazdaságosság* (economies of scale és economies of scope) révén nyerhető hatékonyságot válaszul hívni. Továbbá *a liberalizáció lényege, hogy egyre kiterjedtebb és mégis egységes energiapiac jöjjön létre az EU tagállamainak együttműködésével*. *A nagyobb piac pedig nagyobb vállalatokat bír el*, akik így hatékonyabbak képesek lenni. A fúziókra és vállalatátvételekre irányuló nyomás ezért folyamatosan erős. Az energiapiacok európai versenyügyi felügyelete és egyedi vizsgálataik sora éppen emiatt kiegészíti az energiapiacok megnyitásának szabályozását. Az esetek vizsgálata és a kötelezettségvállalások előírása a szabályozás által nem megoldott versenykorlátozó helyzeteket próbálta kezelni.

4. tézis: A kiinduló adottságokon és az Európai Unió elkötelezettségén túl *az fogja meghatározni, hogy lehetséges-e mindenütt kikényszeríteni az iparági szolgáltatók egészséges versenyét, hogy az egyes szereplők (jól vagy rosszul azonosított saját érdekeik mentén) milyen mértékben képesek szabotálni vagy befolyásolni a kötelezően előírt piacnyitást.*

Ennek a tézisnek az igazolását az empirikus kutatásaimban találtam meg. A tagállamok döntésein múlnak rövid, illetve középtávon azok a változók, melyek megváltoztatásával a versenyfeltételek tagállami szinten módosíthatók. Az alábbi táblázatban a kutatásba bevont változókat ismertetem.

1. táblázat: a kutatás során felhasznált mutatók

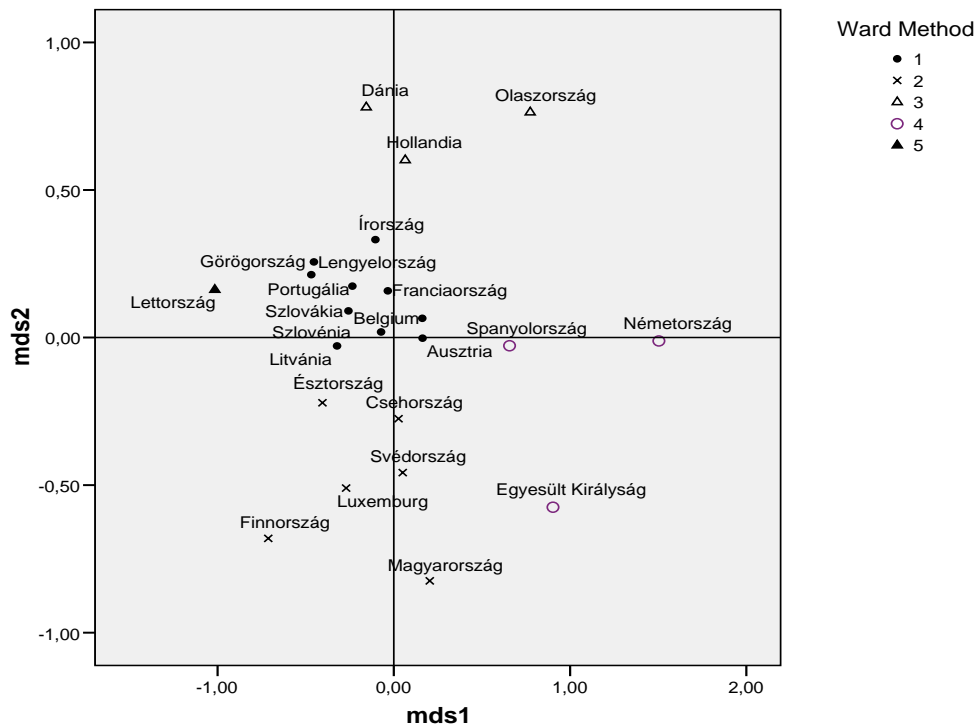
A feltételek/adottságok mutatói	A piaci szerkezet mutatói	A hatékony verseny korlátainak mutatói
Egy főre eső teljes energiafogyasztás	Piaci szerkezet	Állami vállalatok köre
Gáz importfüggősége	Átviteli Rendszerirányítók (TSO) száma	Kormányzat érintettségének mértéke a hálózatos iparágban
Forrásdiverzifikáció lehetősége	Tulajdonilag elkülönült TSO-k száma	Árellenőrzés mértéke a gázpiacon
	Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező gáztermelő/importőr vállalatok száma	Belépés jogi akadályai, (adminisztratív belépési korlátok)
	Rendelkezésre állás szempontjából legnagyobb három vállalat részesedése	Versenyszabályok alóli mentesülés lehetősége
	Elosztóhálózati Rendszerüzemeltetők (DSO) száma	Gázpiaci belépés szabályozásának mértéke
	Jogilag elkülönült DSO-k száma	A gázpiaci verseny megnyitásának mértéke
	Tulajdonilag elkülönült DSO-k száma	A gázszektor vertikális integrációja
	Nemzeti szintű szolgáltatók száma	
	Az 5% feletti piaci részesedéssel rendelkező vállalatok száma	
	A három legnagyobb vállalat részesedése a kiskereskedelmi piacon	

Forrás: Saját szerkesztés.

A tagállamok által rövid, illetve középtávon befolyásolható tényezők a mindenkori versenyfeltételeket biztosíthatják. A *piaci szerkezetet jellemző változókat* uniós döntések nyomán minden országban felül kell vizsgálni. Ám a lobb hatására kialakított három szerkezetváltoztatási lehetőség nagy mozgásteret és így döntési szabadságot enged az energetikai vállalatoknak. A mutatók harmadik csoportja azokat a körülményeket demonstrálja, melyek akár az Európai Unió céljaitól és hatásától függetlenül is fenntarthatók. Nem ugyanilyen bontásban, de az empirikus kutatásban a két mutatócsoport meghatározza a tagállamok gázpiaci liberalizáció szerinti fejlettségi rangsorában elfoglalt pozíciókat.

A mesterséges változók alapján elvégzett klaszteranalízis segítségével a tagállamokat öt csoportba tudtam sorolni a liberalizációban elért eredményeik és a tagállami szerepvállalás alapján.

1. ábra: A tagállamok gázpiaci liberalizáció alapján készített térbeli reprezentációja

mds1: versenyző gázpiac, mds2: állami/kormányzati jelenlét

Magyarázat: A különböző szimbólumok az összes változó felhasználásával készített klaszteranalízis egyes csoportjainak összetételét mutatják.

Forrás: SPSS kimenet alapján saját szerkesztés.

Az 1. számú ábrán különböző jelekkel ábrázolt országcsoportok jó magyarázattal szolgálhatnak ahhoz, hogy megértsük az egyes tagállamok érdekcsoportjainak speciális igényeit, a közös energiapolitika kialakításában képviselt hozzáállását, valamint az eddigi szabályozás és érdekek elfogadását. A tagállamok földgázpiacának empirikus vizsgálata során igazolódott, hogy a liberalizáltság foka alapján legfejlettebb tagállamok között azokat az országokat találjuk, melyek *importjukat több forrásból képesek fedezni* – Németország és Olaszország – vagy még inkább jelentős *hazai forrásokkal is rendelkeznek* – Dánia, Hollandia, Egyesült Királyság. Azok az országok követik őket, melyek bizonyos tekintetben érettnek tekinthetők, hiszen *beszállítói téren és a szolgáltatási szegmensben is tapasztalható verseny*. A fejlettségi rangsor második felének tagállamai – mint például Csehország, Észtország, Finnország, Görögország, Lengyelország, Litvánia, Szlovákia – *szérsen hazai energiaforrásukat kevés, legtöbbször csak egy forrásból tudják kiegészíteni*. Mindez pedig

koncentrált és vertikálisan is integrált piaci szerkezettel, továbbá közepes kormányzati beavatkozással párosul. Számukra a hazai verseny megteremtése az ellátásbiztonságot is veszélyeztetheti. Így néhány balti vagy közép-kelet-európai ország kiszolgáltatottabbnak érezheti liberalizált piacát egy beszállítóval folytatott tárgyalás során, és inkább érdekeltnek lennének abban, hogy ilyen ellátói szerződéseket egy közös európai ernyő védelmében kössenek meg. A sort Lettországgal, mint sereghajtóval együtt azok az országok zárják, amelyek mind a beszállítói, mind pedig szolgáltatói piacaikon többlet befektetésre, szabályozási reformokra szorulnak a verseny megteremtése érdekében.

Az európai energiapolitika sikere valóban a tagállamok elfogadásán múlik (Pointvogl 2009). Azonban az elfogadás mértéke éppen a liberalizációval együtt kínált választási lehetőségek és a szektor egyes tagállami gázpiacainak fejlettségbeli különbségei miatt nagyban különbözik. Ezt a konfliktust pedig csak fokozza az, ha a piacnyitás nem piaci alapokról (competition pull), evolutív módon indul, hanem egy felülről/kívülről érkező kezdeményezés (liberalization push) miatt szükséges. Az ellenérdekelt inkumbensek vagy akár tagállami szinten a politikai, kormányzati körök nagy ellenállást tudnak kifejtetni már azzal is, ha az irányadó uniós szabályozást nem vagy nem megfelelően alkalmazzák.

Az a tény, hogy az Európai Unió nem képes az egész piacra hatással lenni – főleg a beszállítói, import piacokat tekintve – még inkább felértékeli az egységes fellépést a külpiaaci szereplőkkel szemben, illetve a velük folytatott párbeszédet. A közös energiapolitika kialakítása mind a piaci hatékonyság, mind pedig az ellátásbiztonság elengedhetetlen eszköze lenne. Ehhez képest az EU maga is elismeri számos dokumentumban, hogy egyelőre nem képes a közös energiapiaci és környezetvédelmi céljai eléréséhez nélkülözhetetlen következetes és egységes „vélemény” kialakítására. Az unión belül tapasztalható érdekellentétek ezt megakadályozzák. Hiszen a piac és a termék stratégiai jellege azt diktálja, hogy minden tagállam elsődlegesen a saját „biztonságára” törekszik, és csak másodlagos lesz az uniós érdek. Így, ha egy szereplő nem érdekelt abban, hogy elfogadja az uniós törekvéseket, akkor a megfelelő jogosultságokkal rendelkező szupranacionális felügyeleti és szabályozó szerv felállításának késedelme miatt, az Európai Unió nem rendelkezik megfelelő eszközökkel a liberalizáció „kierőszakolásához”. Mindez hátráltatja az egységes és versenyző energiapiac kívánt irányba történő kialakulását.

5. *tézis*: Az energetika *nemcsak a válságkezelés tárgya, hanem eszköze is lett. A válságkezelés szélesebb körét tekintve pedig feltűnő, hogy az energetika a donor szerepe mellett kitüntetett figyelemben is részesül, így akár nyerhet is a válságból.*

A 2008-ban kirobbant válság nem múlt el nyomtalanul a „válságállónak” mondott energiaszektorban sem. Az energiaigény mérséklődött, ám a kereslet rugalmatlanságának köszönhetően más szektorok visszaesésénél kevésbé. Az ár- és keresletcsökkenés valamint az általános bizonytalanság okozta befektetés-kiesést részben ellentételezte a többi ágazatból átáramló pénz és az energetikára irányuló politikai és gazdasági „figyelem”. A gázpiaci liberalizáció harmadik csomagja a válság során került elfogadásra. Ez nyilvánvalóan hatott is rá, de hogy a kialakítás idejét befolyásolta csupán, vagy a benne foglalt szabályok tartalmi alakulása is a válságnak köszönhető-e, nehéz megválaszolni.

Az energiaszektorba is begyűrűző válságot, mint más területeken, itt is elsősorban nemzeti szintű támogatásokkal orvosolták. Ebben az ágazatban azonban a versenyszabályok kevésbé lazultak fel, és a támogatások vállalatmentés helyett inkább a fejlesztéseket szolgálták. A válságkezelés más módszerei – a különadók, a privatizációk, az állami tulajdon kiterjesztése – az energiapiacokat is érintették, mégpedig úgy, hogy a kormányok rövid vagy hosszú távon bevételeket próbálnak szerezni az ágazatból.

A liberalizáció folytatásán túl az Európai Unió elkötelezte magát a klímaváltozás elleni küzdelem és az energiahatékonyság mellett. Így annak ellenére, hogy a gazdasági és most már euró válság miatt a nem pénzügyi szektorok háttérbe szorultak, észrevehető, hogy *az energetika kitüntetett figyelemben részesül*. Ha a jóváhagyott állami támogatásokban részesülő programok és az energia projekteket finanszírozó gazdaságélénkítő uniós támogatások megvalósulnak, akkor az ágazat *sokat nyerhet a válságból*. Az európai energiapiac jövőjét a gazdasági helyzet kezelése érdekében *ma meghozott intézkedések* határozzák meg. A változtatások lehetőségét magában hordozó válság-időszak elvileg jó feltételeket teremt a súlypontok és a szabályozás átalakításához, a nemzetközi koordináció erősítéséhez; ugyanakkor a források egyre érzhetőbb hiánya korlátozza a közösen elfogadott célok elérését. Az elkövetkező pár év mutatja majd meg, mennyire tudja kihasználni az Európai Unió a válság nyújtotta energiapiaci és szabályozás-gazdaságtani alkalmazkodásban rejlő lehetőségeket. A „zöld kiút” jegyében tett szabályozási és adórendszerbeli módosítások, közösségi támogatások jóváhagyásának és megvalósításának jelentősége sokkal nagyobb lehet, mint amilyenek ma a rövidtávú érdekek feltűntetik.

A TÉZISFÜZETBEN FELHASZNÁLT IRODALMAK JEGYZÉKE

- Beckman, K. 2012: It's finally coming: the great European gas market transformation. *European Energy Review*, April 5.
- Csaba L. 2006: *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EC 2009: *Europe's energy position, markets and supply*. Market Observatory for Energy, Directorate General for Energy, European Commission, Brussels.
- EK 2006: *A Európai Közösség, az Európai Parlament és a Tanács 2006/123 számú irányelve a belső piaci szolgáltatásokról*. Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 376/36.
- EKB 2007: Európai energiapolitika. A Bizottság közleménye az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Az Európai Közösségek Bizottsága, COM(2007) 1. Brüsszel.
- EKSZ 1957: Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról. 1957, Róma. <http://eurl-lex.europa.eu/hu/treaties/index.htm> Letöltve: 2008. március 2.
- Hira, A. – Amaya, L. 2003: Does energy integrate? *Elsevier Energy Policy*, vol. 31, (185-199.)
- Jamasb, T. – Pollitt, M. 2008: Security of supply and regulation of energy networks. *Elsevier Energy Policy* 36, (4584–4589. o.)
- Marján A. 2007: *Európa sorsa. Az öreg hölgy és a bika*. HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Merkel: kétsebességes... 2012: Merkel: kétsebességes Európa épül. *hvg.hu*, június 7.
- Pointvoigt, A. 2009: Perceptions, realities, concession – What is driving the integration of European energy policies? *Elsevier Energy Policy* (2009) August, (Article in Press).

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

1. Könyvek és könyvrészek

Somosi S. (2012): Winners or losers? State measures in crisis management and the energy markets. In: Farkas B. (szerk.): *Crisis Aftermath: Economic policy changes in the EU and its Member States*, International scientific conference, Szeged. Megjelenés alatt!

Somosi S. (2011): The Effect of Energy Market Liberalization on EU Competition. In: Farkas B. (szerk.): *Studies in International Economics and Finance*, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, JATEPress Szeged, ISBN 978-963-315-055-9, 137-156. o.

Somosi S. (2010): Perfect planning or the lack of effective lobbying? The analysis of participants of European gas market liberalization. In: Kovács, P., Szép, K., Katona, T. (szerk.): *Proceedings of the challenges for analysis of the economy, the businesses and social progress* International scientific conference, Unidocument, Szeged, ISBN: 978-963-069-558-9, 157-177. o.

Somosi S (2009): Szolgáltatáspiacek és liberalizáció az Európai Unióban: Ki jár(hat) jól? In: Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.): *Szolgáltatások világa*. JATEPress, 53-73.o., Szeged. A tanulmány az OTKA 63619.2006 sz. A lisszaboni stratégia 2005-2008 c. projektjének támogatásával készült.

Somosi S. (2007): Az egységes belső piac alakulása magyar nézőpontból. In: Farkas B. (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. JATEPress, 118-133. o., Szeged

2. Folyóiratcikkek

Somosi S. (2012): Áldozat vagy haszonélvező? A válság hatása az európai energiapiacokra. *Külgazdaság*, LVI. évfolyam, 7-8. szám, július-augusztus. Megjelenés alatt!

Somosi S. (2011): Verseny vagy koncentráció? Az energiapiaci liberalizáció hatása az uniós versenyhelyzetre. *Európai Tükör*, XVI. évfolyam, 4. szám, április, 36-51. o.

3. Tananyagok, egyetemi jegyzetek

Somosi S. (2008): Az Európai Unió verseny-, kereskedelem és iparpolitikája. JATEPress, Szeged (Nyomtatott és elektronikus változatban is megjelent.)

Somosi S. (2008): Common Trade Competition and Industrial Policies of the European Union. JATEPress, Szeged (Nyomtatott és elektronikus változatban is megjelent.)

Farkas B. – Pelle A. – Somosi S. – Várnay E. (2008): Kiegészítés Farkas – Várnay Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába c. könyvéhez. Oktatási segédlet.

4. Konferenciakötetek

Somosi, S. (2006): Evolution of Internal Market or Legislation? Existing Barriers in front of European Internal Market and the Possible Solutions. In: International Conference about the Impact of European Integration on the National Economy. Babes-Bolyai University, Faculty of Economics and Business Administration, Kolozsvár